

15. Тульчинська С. О. Органічність функціонування інтелектуально-інноваційної системи регіонів : мон. / Тульчинська С. О. — Херсон : ПП Вишемирський В.С., 2012. — 400 с.

16. Фаріон І. Регіональні аспекти інноваційної інфраструктури / І. Фаріон, Л. Савчук // Економічний аналіз. — 2010. — Вип. 5. — С. 375–379.

В. С. Єременко

УДК: 94(477.64)351.853

**ПАМ'ЯТНИКИ І ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК
ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ В ЗАПОРІЖЖІ
ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ
У КОМЕМОРАТИВНИХ ПРАКТИКАХ ДЕРЖАВИ**

Статтю присвячено опису пам'ятників і пам'ятних знаків жертвам Голодомору, встановлених у місті Запоріжжя.

Ключові слова: Голодомор; Запоріжжя; пам'ятники і пам'ятні знаки; комеморативні практики.

Статья посвящена описанию памятников и памятных знаков жертвам Голодомора в городе Запорожье, особенностям их использования в коммеморативных практиках государства.

Ключевые слова: Голодомор; Запорожье; памятники и памятные знаки; коммеморативные практики.

This article describes the monuments and memorials to Great Famine victims in Zaporozhzhia, founds the features of their use in Ukrainian commemorative practices.

The author makes the conclusion, that, Zaporozhzhia has its own traditions of Great Famine victims commemoration. In relation to these features of the state commemorative practices, it is possible to assert, that attitude of public authorities representatives toward this commemorative practices till recently straight depended not so much on a current in a country legislation, but from a political climate in a country.

Keywords: Zaporizhzhia; Great Famine; the monuments and memorials; commemorative practices.

Місто Запоріжжя з травня 2010 р. у вітчизняних засобах масової інформації неодноразово поставало у зв'язку з історією встановлення першого в Україні (від 1953 р.) погруддя радянському диктаторові Й. Сталіну. Че-

рез цю подію, а також збереження на головному проспекті міста постаментів інших вождів комуністичного минулого — В. Леніна і Ф. Дзержинського — в громадській думці подекуди волею-неволею складається враження про забарвленість цієї місцевості в «червоні кольори». Між тим, Запоріжжя — це також місто, яке має власні традиції вшанування засобами монументального мистецтва жертв радянського тоталітарного режиму, зокрема й Голодомору, який на початку 1930-х рр. забрав життя багатьох людей регіону [7].

Мета статті — подати опис пам'ятників і пам'ятних знаків жертвам Голодомору, встановлених у місті Запоріжжя, з'ясувати особливості візуальної репрезентації цієї трагедії, а також охарактеризувати використання цих засобів монументального мистецтва в комеморативних практиках державної влади.

Зазначимо передусім, що загалом на території Запорізької обл. — за далеко неповними відомостями — 104 пам'ятники і пам'ятних знаки, присвячених Голодомору: 37 з них — це хрести або композиції, в яких хрест є головним об'єктом; у 65 випадках хрест є атрибутом пам'ятника або пам'ятного знаку. Жертвам Голодомору й політичних репресій присвячено щонайменше 10 архітектурних об'єктів; 11 мають форму могил — пам'ятника чи хреста й земляного насипу. Отже, не можна не погодитися з думкою спеціалістів про те, що «Голодомор став органічною частиною національного наративу в його, так би мовити, найбільш традиційному, “народницькому” варіанті, наповненому посиленнями на етнічні, народні і національні цінності» [1].

В самому Запоріжжі наразі споруджено два пам'ятники і один пам'ятний знак жертвам Голодомору, кожний з яких має власну історію.

Перший пам'ятник жертвам Голодомору в центрі Запоріжжя — у сквері ім. Олександра Поляка — відкрили в листопаді 2007 р. Пам'ятник споруджувався в два етапи: спочатку — 6-ти метровий мармуровий хрест із написом «Жертвам голоду і сталінізму» (Фото 1), дещо пізніше скульптурну композицію доповнила фігура жінки-матері — символ матері України, яка сумує за втраченою дитиною (Фото 2) [2].

Другий пам'ятник жертвам Голодомору в місті було встановлено у листопаді 2008 р. Гранітний двометровий постамент із хрестом нагорі, з викарбуваними на фасадній плиті виснаженими від голоду жінкою і дитиною, написом: «Найбільший злочин Кремля — сімдесят п'ять років тому (1932–1933) комуністичною владою заморені голодом мільйони українських людей» — було встановлено на території кафедрального собору Святої Трійці Української православної церкви Київського Патріархату (Фото 3) [3].

Фото 1

Фото 2

Меценатом цього пам'ятника став 95-річний мешканець Запоріжжя Пилип Тараненко, родину якого розкуркулили й депортували в умовах сталінської «революції згори», і який довго жив у Великій Британії. П. М. Тараненко був добре відомий у місті й іншими благодійними справами, зокрема його коштом було відреставровано будівлю згаданого кафедрального собору, придбано приміщення для місцевої «Просвіти».

Нарешті 20 листопада 2014 р. в Запоріжжі за адресою вулиця Держинського, 7, з'явився пам'ятний знак жертвам Голодомору — меморі-

альна дошка на фасаді будинку, де в 1930-ті роки розташовувався будинок малюнка, і де, як встановили історики із Запорізького національного університету, під час Голодомору померли сотні дітей. На меморіальній дошці написано: «На цьому місці у Будинку немовлят за адресою вул. Рози Люксембург, 7-26, під час Голодомору 1932–1933 років померло понад 700 дітей» (Фото 4) [9].

Як відомо, за ст. 3 Закону України «Про Голодомор 1932–1933 років», органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень зобов'язані брати участь у формуванні та реалізації державної політики з відновлення та збереження національної пам'яті українського народу; сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості та культури, поширенню інформації про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні серед громадян України та світової гро-

мадськості, забезпечувати вивчення трагедії Голодомору в навчальних закладах України; вживати заходів щодо увічнення пам'яті жертв і потерпілих від Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, зокрема спорудження в населених пунктах меморіалів пам'яті та встановлення пам'ятних знаків жертвам Голодомору.

Фото 3

Президент В. Ющенко приділяв неабияку увагу темі Голодомору, відповідно, особливе ставлення до цієї трагедії демонстрували й представники місцевих органів державної влади. Ініціатива встановлення 2007 р. в Запоріжжі першого пам'ятника жертвам Голодомору взагалі належала голові Запорізької обласної державної адміністрації Євгену Червоненку. Саме він в урочистій обстановці й відкрив пам'ятник, одночасно участь у жалобному мітингу, окрім представників релігійних конфесій, політичних та громадських організацій, брали перший заступник голови облради Олександр Клепаков, міський голова Євген Карташов, заступники голови ОДА, депутати [2].

2008 р. представники облдержадміністрації разом із священнослужителями та громадськістю брали активну участь у церемонії відкриття другого пам'ятника жертвам Голоду. Тоді поруч з монументом чиновники спільно з громадськістю символічно посадили калину [2; 5].

Офіційні церемонії біля пам'ятників жертвам Голодомору відбувались й у наступні роки. Втім, за часів президента В. Януковича, який не тільки демонстрував формально-неприязне ставлення до теми Голодомору, але й публічно заперечив на міжнародній арені геноцид українського народу, намітились негативні тенденції в практиках комеморації, що змусило запорізьку громадськість бити на сполох. Так, 2011 р. представники Громадської ініціативи «Оновлення країни», ЗОГМО «Небо» та ініціативи «Національна пам'ять» звернулись зі зверненням до виконкому Запорізької міської ради у зв'язку з демонтажем пам'ятника жертвам Голодомору та репресій, котрий влада, на думку активістів, розпочала під благовзвучним приводом реконструкції. «Те, що відбувається з пам'ятником “Жертвам

Фото 4

Голодомору”, — наполягали активісти, — дуже важко назвати реконструкцією. Насправді це демонтаж, адже міська влада чітко відповіла, що реконструкція розпочнеться тільки після того, як знайдеться джерело фінансування» [4]. Прагнучи не допустити демонтажу, громадська ініціатива «Оновлення країни» та «Національна пам'ять» невдовзі розгорнули кампанію збирання коштів на ремонт, продемонструвавши небайдужість громадянського суспільства до збереження пам'яті про великий Голод.

Після Революції Гідності історична політика держави зазнала кардинальних змін, і, напевно вперше за роки державної незалежності України, реально почала творитися за неформальної й активної участі представників громадськості.

У листопадові дні 2014 р. в Запоріжжі відбулися скорботна хода від площі Фестивальної до пам'ятного знака жертвам політичних репресій, а далі — мітинг-реквієм біля пам'ятника жертвам Голодомору 1932–1933 рр. [10]. За ініціативою громадськості (передусім — А. М. Пеньок) у місті встановили меморіальну дошку дітям — жертвам Голодомору, про яку вже йшлося.

Вже в січні 2015 р., до Дня Соборності України, біля пам'ятника жертвам Голодомору 1932–1933 рр. на території кафедрального собору Святої Трійці проведено мітинг, що його відкрив голова районної адміністрації В. Яковенко. Після завершення мітингу квіти до пам'ятника поклали представники районної адміністрації, ветеранських організацій, єпископ Запорізький та Мелітопольський УПЦ Київського патріархату Фотій, учні ЗОШ № 14, студенти медичного коледжу Запорізького державного медичного університету [7].

Таким чином, місто Запоріжжя має власні традиції меморіалізації пам'яті жертв Голодомору. Щодо особливостей комеморативних практик держави, то можна стверджувати, що ставлення представників органів державної влади до практик комеморації донедавна прямо залежало не стільки від чинного законодавства, скільки від політичного клімату в країні.

1. Візуальна культура пам'ятників жертвам Голодомору в Україні: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://holodomor-monuments.org/ewExternalFiles/popular%20article%20holo%20topography.pdf>

2. В Запорозьке появился памятник жертвам Голодомора : [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://www.segodnya.ua/ukraine/v-zaporozhe-pojavilcja-pamjatnik-zhertvam-holodomora.html>

3. В Запорозьке открыли памятник жертвам Голодомора с обвинениями в адрес Кремля : [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://korrespondent.net/ukraine/events/659766-v-zaporozhe-otkryli-pamyatnik-zhertvam-golodomora-s-obvineniyami-v-adres-kremlya>

4. Влада Запоріжжя демонтує пам'ятник «Жертвам Голодомору та Сталінізму»? : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.unian.ua/society/533305-vlada-zaporijjya-demontue-pamyatnik-jertvam-golodomoru-ta-stalinizmu.html>

5. Пам'ятний хрест жертвам Голодомору 1932–1933 років — від запорізької громади : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.zoda.gov.ua/news/3658/pamyatniy-hrest-zhertvam-golodomoru-1932-1933-rokiv—vid-zaporizkoji-gromadi.html>

6. Пам'ятники Запоріжжя : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://misto.zp.ua/town/photoalbum/5.html>

7. Про роботу районної адміністрації у січні 2015 року : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://meria.zp.ua/test/index.php?id=269>

8. Турченко Ф. Г. Голодомор 1932–1933 рр. на Запоріжжі / Ф. Г. Турченко // Національна книга пам'яті жертв Голодомору в Україні. Запорізька область. — К., 2008. — С. 8–39.

9. У Запоріжжі встановлено меморіальну дошку дітям, які загинули від голоду в 1932–1933 роках : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zptkl.zp.ua/u-zaporizhzh-vstanovleno-memorialnu-doshku-dityam-yaki-zagинули-vid-golodu-v-1932-1933-rokah>

10. Україна сьогодні в скорботі вшановує жертв голодоморів (план заходів) : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://tsn.ua/politika/ukrayina-sogodni-v-skorboti-vshanovuye-zhertv-golodomoriv-plan-zahodiv-393109.html>

КРИТИКА, БІБЛІОГРАФІЯ

С. О. Костилєва

ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКІ НАУКОВЦІ ПРО ТРАГІЧНІ Й ГЕРОЇЧНІ ЧАСИ В УКРАЇНІ

[Рец.: Примаченко Я. Північноамериканська історіографія діяльності ОУН і УПА / Примаченко Я. : Інститут історії України, — К., 2010. — 182 с.]

Наукова актуальність теми, обраної Я. Примаченко для дослідження, не викликає жодних сумнівів. На фоні тих подій, які наразі тривають в Україні, питання, пов'язані з діяльністю українських націоналістів під час Другої світової війни, цілком сподівано опинилися в епіцентрі конфліктів історичної пам'яті та ідентичності і, врешті-решт, військового конфлікту на Сході України. Не випадково ця «вибухонебезпечна проблематика» впродовж усіх років української незалежності лишалася заручницею